

ט"ו בשבט כראש השנה לאילן במסורת הדורות

הקדמה

ט"ו בשבט כתאריך הלכתי
ט"ו בשבט כיום האסור בתענית
ט"ו בשבט כיום שאין אומרים בו תחנון
מנהג אכילת פירות
ט"ו בשבט כמסורת עתיקה
סיכום

הקדמה

ט"ו בשבט כראש השנה לאילן לכאורה אינו אלא תאריך ממנו נגזר חשבון הלכתי גרידא לעניינים מסוימים. אלא שאם כך, מדוע אסור היום בתענית? בשל מה אין אומרים בו תחנון? ועל שום מה מציינים בו רושם חג באכילת פירות שהשתבחה בהן ארץ ישראל? אנסה לחשוף את ענייני הקדום והשורשי של היום, ולבחון את גלגוליו השונים במהלך הדורות¹, באופן שיראה כי דפוס המתחדש של החג בדורות האחרונים, שנדמה במבט ראשוני כדבר שולי ופשטני, עשוי להתגלות כבעל משמעות עמוקה, וכמרכיב יסודי של תפיסה אמונית רחבה.

ט"ו בשבט כתאריך הלכתי

שנינו בראש מסכת ראש השנה:

ארבעה ראשי שנים הם: באחד בניסן ראש השנה למלכים ולרגלים, באחד באלול ראש השנה למעשר בהמה... באחד בתשרי ראש השנה לשנים ולשמיטין וליובלות לנטיעה ולירקות, באחד בשבט ראש השנה לאילן, כדברי בית שמאי, בית הלל אומרים: בחמישה עשר בו.

אין תורמים ומעשרים מפירות שנה זו על פירות שנה אחרת, אלא על כל שנה ושנה בפני עצמה, כלשון הפסוק: "עֵשׂוֹר תַּעֲשׂוּר אֶת כָּל תְּבוּאֹת זֶרְעֶךָ הַיָּצֵא הַשָּׂדֶה שָׁנָה שָׁנָה" (דברים יד, כב). לפיכך יש צורך לקבוע נקודת זמן המבחינה בין שנה לחברתה,

1 במאמרי נעזרתי במאמרו של אברהם יערי, "תולדות ראש השנה לאילן", מחניים, גיליון סב, תש"ך, עמ' 15-24.

וזו משמעותו של ט"ו בשבט כראש השנה לאילן. וכיוצא בזה ניתן למצוא השלכות נוספות אף למניין שנות ערלה ולשמיטה². ירקות מניבים לאורך השנה, על כן נקבע ר"ה לעניינם בתחילתה של השנה חקלאית באחד בתשרי. אך באילנות, כיוון שתלויים במחזוריות האקלים, אנו מציינים את תחילתה של שנת האילן בהתאם להתעוררות הטבע, בחודש שבט - זמן בו עולה השרף באילנות, ומתחיל תהליך החנטה.

כך לכאורה הבין התלמוד במסכת ר"ה (יד, א): "באחד בשבט ראש השנה לאילן. מאי טעמא? אמר רבי אלעזר אמר רבי אושעיא: הואיל ויצאו רוב גשמי שנה", ופירש רש"י: "שכבר עבר רוב ימות הגשמים, שהוא זמן רביעה, ועלה השרף באילנות, ונמצאו הפירות חונטין מעתה". כל ראשי השנים הם נקודות ציון הלכתיות גרידא, וכך גם חודש שבט ביחס לתרומות ומעשרות.³ גם ביד החזקה לרמב"ם (תרומות ה, יא) מופיע ט"ו בשבט רק בהיבט הלכתי זה:

אין תורמין מפירות שנה זו על פירות שנה שעברה, ולא מפירות שנה שעברה על פירות שנה זו... שנאמר שנה שנה. ליקט ירק ערב ראש השנה עד שלא באה השמש, וחזר וליקט אחר שבאה השמש, אין תורמין מזה על זה שזה חדש וזה ישן. וכן אם ליקט אתרוג בערב ט"ו בשבט עד שלא בא השמש וחזר וליקט אתרוג אחר משבאה השמש, אין תורמין מזה על זה, מפני שאחד בתשרי ראש השנה למעשרות תבואה וקטניות וירקות, וט"ו בשבט **ראש השנה למעשרות האילן.**

יש לשים לב שהרמב"ם טרח לשנות מנוסח המשנה "ראש השנה לאילן", ודייק לכתוב את משמעות התאריך: "ראש השנה למעשרות האילן"⁴.

ט"ו בשבט כיום האסור בתענית

הראשון בין הפוסקים שהצביע על חגיגות מסוימת של ט"ו בשבט הוא רבנו גרשום מאור הגולה⁵. הוא נשאל אם מותר לצום תענית ציבור בט"ו בשבט, והשיב שאין לצום, כיוון שיום זה נקרא **ראש השנה**, ודומה הוא בזה לשאר ראשי שנים שאין בהם תענית:

2 לפירוט השיטות וההשלכות לענייני ערלה ושמיטה ראה אנציקלופדיה תלמודית, כרך טז ערך "חמשה עשר בשבט".

3 כך לדוגמה בסוגיה בר"ה שם דף יד, ב "ליקט אתרוג ערב חמשה עשר בשבט עד שלא תבוא השמש, וחזר וליקט משתבוא השמש - אין תורמין ומעשרין מזה על זה, לפי שאין תורמין ומעשרין לא מן החדש על הישן ולא מן הישן על החדש".

4 הערתו הנאה של אברהם יערי במאמרו "תולדות ראש השנה לאילן", שם, עמ' 16.

5 רבנו גרשום בן יהודה נולד במץ בערך בשנת ד"א תש"כ (960) אך רוב שנותיו חי במגנצא, שם נפטר בשנת ד"א תשפ"ח (1028). כינויו "מאור הגולה" מצביע על ההערצה הגדולה כלפיו.

וששאלתם ציבור שביקשו לגזור תענית שני וחמישי ושני ופגעו בתענית ראשון ט"ו לשבט, יש לחוש לראש השנה ולדחות התענית או לא? כן דעתנו נוטה שהתענית נדחה לשבת הבאה, ואין קובעים תעניות בו, **דלא מצינו תענית בר"ה כלל**. ותנן: ארבעה ראשי שנים הם, **וכיון דקתני להו בהדי הדדי דומיה דהדדי נינהו**⁶.

רוצה לומר שעצם השימוש במינוח "ראש השנה" ליום זה, מגלה שיש בו צד של יום טוב, ועל כן אין מתענים בו⁷. נוסף לכך, לשון המשנה המסמיכה את היום לראשי שנים אחרים שאין מתענים בהם גוזרת השוואה דינית⁸. אולם דבריו של ר' גרשום מעוררים תמיהה, שהרי המעיים במשנה ובתלמוד מבין, כנזכר לעיל, כי התאריך של ט"ו בשבט אינו אלא נקודת ציון למצוות התלויות בארץ. והיאך דורש רבינו גרשום את המשנה כמין חומר בגזרה שווה, ומוליד יסוד לט"ו בשבט כיום טוב?! דרשה עצמאית זו לא רק שאין לה זכר בתלמוד, אלא אף נראה שאין התלמוד מכיר בה. ניחא הדבר שר' גרשום קורא את המשנה כבעלת מסר רחב, אשר לא כולו בא לידי ביטוי בפרשנות התלמודית⁹. אך כאן לא מדובר בהוצאת דין פרטי ושולי, אלא בעניין

6 שו"ת רגמ"ה, סי' יד. ראה לקמן הע' 10 באשר לייחוסה.

7 כתב בספר "אגודה": "יש גאון שכתב דאין להתענות בכל ארבעה ראשי שנים, זה כזה, מדמני להו בהדדי, עיין לקמן בסוף המסכתא". בסוף המסכת הוא מביא מחלוקת פוסקים אם מותר להתענות בר"ה, וכפי הנראה בא להקשות על סברת הגאון, שלדעת הסוברים שמותר להתענות בר"ה גם יהיה מותר להתענות בט"ו בשבט, וכך הקשה מעצמו הגרע"י יוסף בשו"ת יחוד ח"א סי' פא בהערה. לענ"ד אין זו השגה: בא' תשרי יש שני פנים; האחד היותר ר"ה ויום טוב והשני היותר יום דין. מצד שהוא גם יום דין יש בו מקום לעינוי, אך לא מצד היותו ר"ה. משא"כ ט"ו בשבט, שאינו יום דין, ואינו אלא יום טוב!

8 בשו"ת מהר"ם מרוטנבורג, דפוס פראג, סימן ה, הובאה התשובה בשם רגמ"ה ביתר פירוט, ושם הוספה ראייה לכך שאזכור מערכת דינים יחדיו גוזרת היקף דיני. כפי שמובא במסכת מו"ק דף ג, ב דין "עשר נטיעות ועברה וניסוך המים - הלכה למשה מסיני", וכיוון שנשנו בהדדי, למדו שכולם שווים ושייכים דווקא בזמן שביהמ"ק קיים, ומכאן היה כוח ר"ג ובית דינו לבטל דין תוספת שביעית. ראה שם דף ד, א.

9 העניין קרוב לדיון המפורסם האם ניתן לפרש את המשנה שלא כשיטת הגמ'. כך כתב תוי"ט בניזיר פ"ה מ"ה, וכך ידוע בשם הגר"א ור' מנשה מאיליא. ראה רי"ל מיימון, שרי המאה ח"ב, עמ' 74-67 ובעוד מקומות, הביאו והשיג עליו באריכות הרב משולם ראטה בסוף שו"ת קול מבשר, ח"ב, סוף קונטרס "שמחת יום טוב", תשובה להשגה, הוצאת מוסה"ק ירושלים תשל"ג, עמ' קכח-קכט, ראה עוד בקונטרס שם, סי' ה, עמ' קיט-קכא, וכן ראה הרב שלמה פשר, דרשות בית יש, השמטות, ירושלים תשס"ד, עמ' תסז, שיצא בחריפות כנגד השלכות דעה זו. ראה גם הרב שמואל אריאל, "בין מקור ובין פרשנות; עיון בסוגיות שעלו בדיון סביב ה"רבדים" - חלק א", צהר טו, (תשסג), עמ' 65-76. ראה עוד חנן גפני בספרו פשוטה של משנה - עיונים בחקר ספרות חז"ל בעת החדשה, הקיבוץ המאוחד, תשע"א. גפני בספרו מביא דיונים רבים שהתקיימו בסוגיה זו בדורות האחרונים ודן בהם.

משמעותי של הגדרת יום חול כיום טוב! כפי הנראה תשובתו של רגמ"ה מגלה את קיומה של מסורת קדומה.

תשובתו של רגמ"ה נדפסה בשמו גם בשאלות ותשובות מהר"ם מרוטנבורג, וכן הוזכרה אצל עוד רבים מחכמי אשכנז הראשונים¹⁰, אך לדברים אלו אין כל זכר בקרב הגאונים או חכמי ספרד הראשונים. אעפ"כ מרן הב"י פסק בשו"ע (או"ח תקעב, ג) כמסורת חכמי אשכנז. יתירה מכך מרן הב"י לא הסתפק רק בהבאת **גוף ההלכה**, אלא אף דקדק לציין את **סיבת ההלכה**, שט"ו בשבט הוא ר"ה ומעין יום טוב: "ציבור שבקשו לגזור תענית שני וחמישי ושני, ופגע בתענית ט"ו בשבט, התענית נדחה לשבת הבאה, כדי שלא יגזרו תענית בט"ו בשבט **שהוא ראש השנה לאילנות**".¹¹

ט"ו בשבט כיום שאין אומרים בו תחנון

ביטוי אחר לחגיגותו של ט"ו בשבט השתמר במסורת אשכנז, והוא שלא לומר תחינות ביום זה. המנהג נזכר לראשונה במנהגים דבי מהר"ם מרוטנבורג (דיני תחינה, עמ' 4) שכתב: "ואין [אומרים] תחינה בט"ו בשבט בבוקר, דקיימא לן כבית הלל דאומרים בט"ו בשבט [ר"ה] לאילנות ולמעשר ולשביעית". כך הובא גם במנהגי מהרי"ל (הלכות חדש שבט, ב) "שבט הוא מלך, משום דבחמישה עשר בו הוא ראש השנה לאילנות... ובחמישה עשר בו אין אומרים תחינה", וכיוצ"ב בספר המנהגים לר' אייזיק טירנא לחודש שבט: "בחמשה עשר בשבט אין נופלין לילה ויום לפי שהוא ראש השנה לאילנות. ואם חל בשבת אין אומרים צדקתך צדק".

גם בעניין זה אין אנו מוצאים בספרות הגאונים וחכמי ספרד מסורת דומה, וגם

10 בשו"ת מהר"ם מרוטנבורג, מהדורת בלוק, דפוס פראג, תרנ"ה, סימן ה הובאה בשם רגמ"ה ובהע' ה שם הביא כך מכמה כת"י. אך אצל כמה מתלמידי מהר"ם אין מקור התשובה ברור. ראה מרדכי לראש השנה פ"א רמז תשא, בלא שכתב מקור התשובה, ובהגהות מימוניות, הל' שופר, פ"א, אות א הביאה בשם תשובות ריצב"א. תשובה זו הובאה גם בספר תשב"ץ קטן לר' שמשון ב"ר צדוק, סימן קי, ומיוחסת שם לר' ברוך, אביו של מהר"ם. לענ"ד נראה שתשובת רגמ"ה התגלגלה אצל חכמי אשכנז השונים, כך כנראה תפס גם הגרש"י ז"ל בספרו המועדים בהלכה בפרק "חמשה עשר בשבט", הוצאת יד הרב הרצוג, ירושלים תשמ"ג, עמ' רכב-רכג. ראה גם באוצה"ג למס' ר"ה, חלק הפירושים ס' קלט, מובאת **דעת גאון** שאין להתענות בכל ארבעת ראשי השנים, אך אין הוא **מגאוני בכל**, שהרי מצוין שם מקורו מספר "האגודה" לר' אלכסנדר הכהן, מגדולי אשכנז, ומסתבר שכוונתו לרגמ"ה, שעל הגאונים ייחשב. ראה עוד בשו"ת מהר"ם מרוטנבורג, דפוס פראג, שיצא לאחרונה (תשע"ד) ע"י מכון ירושלים, מפעל תורת חכמי אשכנז, עמ' ג. בשינויי נוסחאות הע' 12 מציין שייחוס התשובה לרגמ"ה אינו ברור, ומפנה למאמרו של שמחה עמנואל בתרביץ, שנה נז, חוברת ד, עמ' 568.

11 הרב יצחק פייגלין העיר לי בחדות: "יש להעיר שהב"י שלא היה מחויב לצטט נוהג זה כפסק הלכה, בחר להביא את דין הרגמ"ה במלואו".

כאן התפשט והתקבל בכל העדות מנהג אשכנז, כפי שפסק מרן בשו"ע (או"ח קלא, ו): "נהגו שלא ליפול על פניהם בט"ו באב, ולא בט"ו בשבט, ולא בר"ח ולא במנחה שלפניו". מלשון השו"ע משמע שדווקא בר"ח אין נופלים אפיים במנחה שלפניו משא"כ בט"ו בשבט, ונחלקו בזה הפוסקים הראשונים¹², אך הפוסקים האחרונים טרחו לציין שאף בט"ו בשבט אין ליפול אפיים במנחה שלפניו¹³.

מנהג אכילת פירות

מנהג נוסף, אף הוא יסודו בבית מדרשם של חכמי אשכנז, הוא מנהג אכילת פירות האילן ביום זה. כתב ר' אברהם אבלי ב"מגן אברהם" על השו"ע (סי' קלא ס"ק טז): "בט"ו בשבט ראש השנה לאילנות. ונוהגין האשכנזים להרבות במיני פירות של אילנות (תיקון יששכר דף ס"ב כ"ה)". דבריו הובאו בספרי פסיקה רבים. הספר "תיקון יששכר" שצוין כמקור לדבריו חובר על ידי רבי יששכר בן מרדכי אבן סוסאן, מחכמי ארץ ישראל בזמן האר"י והבית יוסף. רבי יששכר נולד בפאס שבמרוקו בראשית המאה ה-16. בצעירותו עלה לצפת, לימים עלה לירושלים ללמוד אצל רבי לוי בן חביב, ולאחר מכן שב ועמד בראש הנהגת קהילת יהודי צפון אפריקה בצפת. בשנת שכ"ד יצא לאור חיבורו "תיקון יששכר" העוסק בענייני הלוח העברי ובמנהגי הקהילות השונות, שם צוין מנהג אכילת פירות בט"ו בשבט ע"י קהילת האשכנזים כמובא במג"א. כך כתב עוד גם בספרו "עיבור שנים": "ראש השנה לאילנות, לכך אין נופלים בו נפילת אפיים בתפלה ולא מתענין בו. והאשכנזים יצ"ו נוהגים להרבות בו במיני פירות האילנות לכבוד שמו של יום"¹⁴.

יש מקום לטעון שעצם אזכור המנהג ע"י המג"א מספרו של אבן סוסאן דווקא, מורה שאין זה מנהג אשכנזי מקורי, אלא מנהג שהתחדש ע"י מקובלי צפת בזמנו והתקבל ע"י קהילות אשכנז דווקא¹⁵. אך מנהג זה נזכר כבר בספר מנהגים קדמון

12 לפירוט השיטות ראה באנציקלופדיה תלמודית, כרך טז, ערך חמשה עשר בשבט, פרק ד, כיום חג, הע' 95-96.

13 כך כתב שו"ע הגר"ז בפסקי הסידור הלכות קריאת שמע ותפילה: "במנחה ערב ראש חדש... וערב ט"ו בשבט אין אומרים תחנון ונפילת אפים", וכך הובא במ"ב סי' קלא ס"ק לב בשם פוסקים אחרונים.

14 ר' יששכר אבן סוסאן, עיבור שנים, ונציה של"ט, דף מח.

15 כך כתב בין השאר רבי יששכר תמר בספרו "עלי תמר" על אגדות חז"ל שבתלמוד ירושלמי, קידושין, פ"ד הל' יב, עמ' תעד-תעה. הרב תמר טוען כי לדבריו מובנת התפשטות והשתרשות מנהג זה בכלל ישראל, ראה שם.

ביידיש שנדפס בשנת ש"ן¹⁶: "חמישה עשר בשבט - זגט מן קיין תחינה דז מורגן... מן פפלעגט אליר לייא אופש צו הבן, דען עש איז ראש השנה צו דען באומין" (=חמישה עשר בשבט אין אומרים תחינה בשחרית... נוהגים לאכול כל מיני פירות, כי הוא ראש השנה לאילנות). כיוצא בזה ידועים אזכורים לט"ו בשבט במנהגי אשכנז כיום חופש ומשתה ושמחה למלמדים ולתלמידים, כך שכאמור זהו מנהג אשכנזי קדום.

אמנם הופעת תיקון סדר ט"ו בשבט, שמקורו בספר "חמדת ימים" שהתפשט בעדות המזרח (נדפס לראשונה בשנת תצ"א-תצ"ב), מאוחרת יותר¹⁷. המחבר השתמש ביום זה לעורר כיסופי גאולה, על כן קבע בו "תיקון" מיוחד, המצורך מסעודה חגיגת של אכילה מפירותיה של ארץ ישראל, אמירת ברכות ותפילות על כל פרי ופרי, ולימוד פסוקים מן התורה ומן הנביאים ומן הכתובים ומאמרים מן המשנה ומהזוהר שיש בהם מענייני העץ וענייני גאולה. סדר הסעודה והלימוד שקבע בעל "חמדת ימים" התפשט בקהילות ישראל ובכל עדות המזרח. חביבות ההנהגות המיוחדות שביום זה גרמה לכך שהפרק על סדר ט"ו בשבט נדפס בספר מיוחד בשם "פרי עץ הדר", שחזר ונדפס פעמים רבות.

ט"ו בשבט כמסורת עתיקה

ר' חיים דוד הלוי בספרו "מקור חיים השלם" בפתיחה לדיני ט"ו בשבט פֶּתַח צוהר מקורי, והרחיב את הדיבור באופן מיוחד ואופייני לו, בכותבו שוודאי היה זה יום חגיגי בהיות עם ישראל על אדמתו:

ברור שכל חשיבות של יום זה הוא בהתחדשות הטבע שחלה בו לגבי פירות האילן. ולכן נקרא ר"ה, ופשוט שמטעם זה הוא יום חגיגי לעובדי אדמה הרואים במו עיניהם התחדשות הטבע... **ובתקופה בה חי העם על אדמתו**

16 ספר מנהגים ביהודית-אשכנזית, שנדפס בפעם הראשונה בשנת ש"נ (1590) בוונציה, ואח"כ פעמים רבות בערי אשכנז.

17 זהותו של מחבר הספר עלומה, ונשתברו קולמוסים רבים בניסיון לבררה. הספר נדפס באיזמיר בשנים תצ"א-תצ"ב (1731-1732), ע"י ר' ישראל יעקב אלגאזי שטען שמצא את כתב היד בצפת, בלי ציון שם מחברו. ר' יעקב עמדין, הלוחם הגדול בשבתאות, טען כי מחבר הספר הוא נתן העזתי. בשנת תשי"ד (1954) יצא לאור ע"י מוסה"ק ספרו של אברהם יערי "תעלומת ספר", בו נטען כי המחבר הוא הדיין בנימין הלוי מתלמידי האר"י, הקודם לשבתאות, ובשנת תשס"ט (2008) יצא לאור "אוצר חמדת ימים" של הרב שלמה קוסובסקי-שחור, המבסס השערה זו. מאידך גיטא פרופ' גרשום שלום חלק על מסקנתו של יערי, ונקט כדעתו של היעב"ץ, כי מחבר הספר הוא אכן נתן העזתי, ויש הטוענים כי מחבר הספר הוא הרב ישראל יעקב אלגאזי עצמו, ונראים דבריהם. ועדיין התעלומה בעינה עומדת.

היה יום חג גדול. ודאי ששום יום מראשי שנים הנ"ל אינו יכול להשתוות לאחד בתשרי, מפני שזה קבעה אותו תורה ליום טוב מקרא קודש, אבל אין הם נופלים בחגיגותם מבחינתם כר"ה, אף שאינם מקרא קודש. אמנם א' באלול וא' בניסן לא השאירו שום רושם באומה. לא כן ט"ו בשבט שזכה לכך... שכן דווקא אחרי הגלות גברה ערגת העם למולדתו, ופירותיה זכו ליתר חשיבות ומעלה... רבים העירו שאין שום משמעות חגיגית לט"ו בשבט, וזה נכון מנקודת ראות גלותית, לעם שאינו חי על אדמתו, והתחדשות הטבע אינה בתחום מחשבותיו היום-יומיות!

כהמשך לקו המחשבה הישר והפשוט שטווה הגר"ד זצ"ל, נתבונן במבט שני במסורת חכמי אשכנז הראשונים, לאור הידוע שמנהגי אשכנז רבים, בעיקר במה שקשור לתפילה ופיוט, שורשם במנהגי א"י הקדומים, בעוד שמנהגי עדות ספרד יסודם במנהגי בבל¹⁸.

בתשובתו הנ"ל של רגמ"ה, שהיא יסוד ליחס ההלכתי המיוחד לט"ו בשבט, הוא מרחיב את משמעות המשנה ומפרשה באופן המעלה את ט"ו בשבט מסתם יום של חול לכלל יום טוב. לדעתי דרשנות זו בדברי חז"ל מגלה על קיומה של מסורת קדומה שהיתה ידועה לו, שבהא כאן לידי ביטוי במינוחים הלכתיים.

תרבות הפיוט הינה מן המאפיינים הבולטים של היצירה הרוחנית והספרותית הארצישראלית הקדומה. אנו מכירים פיוטים רבים מן התקופה הביזנטית¹⁹, אשר הצומח והחקלאות מופיעים בהם בעושר רב, וסביר להניח שעושר תיאורי הטבע והחקלאות בפיוטי התקופה מתאר מציאות קיימת, ואינן רק אמצעי ספרותיים²⁰. ישנן עדויות שהמסורת העממית, אף בתקופה האסלמית הקדומה, לא הרבה לפני זמנו של רבנו גרשום, ראתה ביום חמישה עשר בשבט תאריך שאינו חקלאי-הלכתי גרידא, אלא גם יום שמחה, בו נשאו תפילה וברכה לאילנות ולטבע. ארץ ישראל בתקופה המדוברת כבר נכבשה בידי המוסלמים ונתרוקנה כמעט מיהודיה ולא נשארו בה אלא כפרים יהודיים בודדים, אע"פ כן היו מציינים את ט"ו בשבט בתפילה, ונאמרו בו פיוטי תפילה וברכה לטבע ולפירות האילן. חוקרים גילו בין קטעי הגניזה הקהירית,

18 ראה אברהם גרוסמן, "זיקתה של יהדות אשכנז הקדומה אל ארץ-ישראל", שלם, ג (תשמ"א), עמ' 92-57. במאמרו מחזק פרופ' גרוסמן את התפיסה הרווחת שיהדות אשכנז הקדומה הייתה נתונה להשפעת המורשה הארץ ישראלית בתחום הפיוט וחלק מן המנהגים, אך טורח לציין כי בתחומי ההלכה ראתה יהדות אשכנז את עצמה כפופה למורשה הבבלית. ראה גם ישראל תא שמע בהקדמתו לספרו מנהג אשכנז הקדמון, הוצאת מגנס, 1992.

19 התקופה בה נשלטה הארץ על ידי האימפריה הביזנטית, עד לכיבוש האסלמי בשנת 638 לסה"נ.

20 ראה זהר עמר, "הצומח והחקלאות כמוטיב ראלי בפיוט הארץ-ישראלי", מסורת הפיוט, ד (תשס"ח), עמ' 101-85.

הנמצאים באוקספורד שני "קרובות" לר' יהודה בירבי הלל, פיוטים הנאמרים בחזרת הש"ץ של תפילת שמונה עשרה, ומיוחדים ליום ראש השנה לאילן²¹. ר' יהודה הלוי בירבי הלל הוא פייטן ארץ ישראלי מסוף תקופת הגאונים (סביב שנת 1000 לסה"נ). בגניזה נמצאו פיוטים נוספים שכתב. בשתי "קרובות" אלו מסתיים כל בית בנוסח אחת הברכות של תפילת שמונה עשרה, ובהם מתפלל הפייטן לפירונם של העצים השונים ולשנה ברוכה לפירות האילן. תחילתו של פיוט אחד: "אדר נזלי ישע תזיל להמוניי, אגוז יפריח למעודניי". הפיוט מסודר לפי סדר א"ב, כל בית מתחיל באות אחרת, ובכל בית שני נזכר שמו של אילן שהפייטן מתפלל לגידולו. נזכרים בו אילנות רבים: אגוז, ברוש, גפן, הדס, ורד, זית, חרוב, לוז, מור, נרד וכרכום, ערבה, רימון, שקמה, ועוד. כל בית שלישי מתחיל במלים: "בראש שנה לאילן". להלן שתי מובאות מן הפיוט:

בראש שנה לאילן	בראש שנה לאילן
קיקיון ראש יום רמון ציץ לעם זה	אדר נזלי ישע תזיל להמוני
שקמים ושירוק יגבה כזה	אגוז יפריח למעודני, אמצץ אמוני
תשמיענו כי שלום אמת	כי שמש ומגן יי
אתן לכם במקום הזה	ברוך אתה יי מגן אברהם
ברוך אתה יי עושה השלום.	[...]

תחילתו של הפיוט השני: "ראש אמרתך אמת במללך", וכל בית מתחיל במלים: "ראש שנה לאילן בצדק". מרומזים בפיוט זה: שנים עשר חודשי השנה, שנים עשר המזלות, שבעה כוכבי לכת, מועדי השנה, שלושת האבות ועוד²². פיוטים אלו חוברו במיוחד לתפילת שמונה עשרה של ט"ו בשבט, ועולה מהם ניחוח ארץ ישראלי, המגלה שהעם היושב בארץ ישראל, אפילו בתקופת שפל של הכיבוש הערבי, ראה את ט"ו בשבט כיום של התעוררות לקראת פריחתו של הטבע. גם עם כיבושה של ארץ ישראל בידי הצלבנים בסוף המאה האחת עשרה, עת נשמד והתפזר רוב הישוב שנתר בארץ, השתמר המנהג הקדום והיפה הזה במנהגי יהדות אשכנז, חזר איתם

21 כך אנו מתבשמים ממחקרי ד"ר מנחם זולאי, חוקר הפיוט והשירה העברית הקדומה (תרס"א-תשט"ו). הוא התמקד בקטעי הגניזה הפיוטיים, עליהם כתב את ספרו הגדול "פיוטי ייני" (1938).

22 לראשונה העמיד על כך יערי במאמרו שם. שני פיוטים אלה התפרסמו לראשונה מתוך כת"י הגניזה הקהירית ע"י מ. זולאי ז"ל בספר "לקט שירים ופיוטים", ירושלים תרצ"ו, עמ' יד-כ, והם חזרו ונדפסו בנוסח מושלם ומתוקן יותר במאמרו: "ר' יהודה הלוי שאינו ר' יהודה הלוי; קרובות לט"ו בשבט ויוצר לפורים לפייטן ארצישראלי", שנדפס בקובץ ארץ ישראל, מחקרים בידיעת הארץ ועתיקותיה, ספר רביעי, ירושלים תשט"ז, עמ' 138-144.

ארצה בתקופת האר"י ומרן הב"י, ומשם התפשט ביתר שאת לכלל עדות ישראל. כמה מעניין הדבר שרש"ר הירש, המחנך הדגול, שחי בגלות בגרמניה השכלתנית, מתייחס בספרו "במעגלי שנה" לעניינו של ט"ו בשבט בלשון שירית ורגשית, ומביע רעיון זה בלבוש חינוכי כדרכו:

עדיין רוב תקופה מבחץ - עין הבשר השטחית עודנה רואה את מראות החורף הטבעיים במלוא עוזם, עוד חודשים חורפיים ארוכי ליל לפנינו. אך הנה לפתע ממשמש ובא יום ט"ו בשבט וצורך בכפיו פריסת שלום ראשונה מן האביב הקרוב... ובתוך כל מערבולת כל רוחות החורף העזות התעוררה גם רוח אביב קלילה לנשוב במעבדת החיים... לשד ההפראה החדש מתחיל לתת את אותותיו בעורקי האילנות מניבי הפרי... אין ספק שבעל המחשבה השטחית לא יעלה בדעתו לציין כיום הולדתו של הפרי תאריך אחר זולת היום בו ינשרו עלי הפריחה והפרי כולו מבצבץ ומתקלף מנרתיקו... לא כן החוק הא-להי והסתכלותם של התורה והחינוך היהודי, שדרכם לעקוב אחר שורש כל דבר ומעשה... האח! איזה טיפול שיטתי ומרוכז מקדישים חוקי התורה, כמו דפוסי החיים היהודיים כדי לעוג את מעגל הרעיונות והרגשות ההומים בקרבנו.²³

וכך הוא במשנת האדמו"ר מסוכטשוב בלבוש חסידי:

יש להתבונן בענין יום ט"ו שבט שאין אומרים בו תחנון, הלוא מה שהוא ר"ה לאילן הוא דבר טבעי שיצאו רוב גשמי השנה ועלה השרף באילנות ונמצאו הפירות חונטין מעתה, ומה ענין שלא יאמר בו תחנון, אחר שאין בו קדושה ולא מצוה... מן מהותו של האילן בגשמיות נלמוד על רוחניותו, ועל כן נמשל בו האדם כדכתיב כי האדם עץ השדה... והנה כמו גשמים המצמיחים את הפירות כן הארה א-להית שניתנת בלב אנשים היא המעוררת את האדם שיעשה פירותיו... והנה כמו הגשמים הגשמיים מתגלות פעולתם באילנות אחר שליש השנה שעלה השרף באילנות ונמצאו הפירות חונטין מעתה, כן נמי מראש השנה ואילך... נכנסות באדם יום אחר יום הארה א-להית והתעוררות כנ"ל, והאיש שאיננו שוטה המאבד מה שנותנין לו מתוספים בו חיות ורגש הנפש. וכשהגיע שליש השנה כבר נשלמה בחינת הלב שבאדם... והיא כדמיון השרף שעלה באילנות שהפירות חונטין מעתה, כן באדם... ואם עוד יתישב בדעתו עוד ימצא בעצמו את בחי' הלב והרגש יותר מאשר עד הנה... ולפי האמור יובן היטב ענין ט"ו בשבט

23 רש"ר הירש, מעגלי שנה, ח"ב (סגנון ועריכה: אהרן סורסקי), "בשורת אביב בעיצומו של חורף", הוצאת נצח ב"ב, עמ' קב-קג.

שאינן אומרים בו תחנון, שהוא באמת זמן שמחה לישראל הרוצין לעבוד את ה' בבחינת לב ולא בקרירות רוח ומצות אנשים מלומדה²⁴.

סיכום

המשנה היא קובץ הלכתי, וככזו היא מתייחסת למועד בדרכה, ובט"ו בשבט כראש השנה למעשרות האילן, אולם זהו רק **גילוי וסימן**, השתקפות חיצונית המעירה את רוחנו, ומביאה לידי ביטוי הלכתי את התחדשותו של הטבע. זהו השורש, ממנו יוצאים כל פרטי ההלכות המעשיות של הלכות תרומות ומעשרות, ערלה ושביעית, ממנו צמחו גם מנהגי ישראל קדומים, השרים ביום זה שירה לארץ ולפירותיה.

24 ר' שמואל בורנשטיין, האדמו"ר מסוכטשוב, בספרו "שם משמואל", פרשת בשלח, מאמר משנת תרע"ד.

קרית חינוך שעלבים כולה,
על ראשיה, מנהליה, רבניה, תלמידיה ותושביה
מתאבלת מרה על פטירתה בדמי ימיה של הנערה

הודיה נחמה אסולין הי"ד

בתם של בוגר הישיבה הרב אליהו ואשתו מיכל שיח'

נולדה בכ"ב מנחם אב תשנ"ו

נפצעה קשה בפיגוע בירושלים בי"ז אדר שני תשע"א

ונלקחה לבית עולמה בד' כסלו תשע"ח

ברכת נחמה להוריה ולמשפחתה ולכל תושבי מבוא חורון

תנצב"ה

